

ACTA

SENATUS CONSULTUM CLAUDIANUM
ÉS LEVITAS ANIMI – EGY „GENDER ISSUE”?ERDŐDY János
egyetemi docens (PPKE)**1. Bevezető megjegyzések**

A Claudius császár uralkodásának idejére datálható senatusi határozat, amelyet *SC Claudianum* néven emlegetünk, a büntetésből való rabszolgává válás egyik esetköre a római jogban. Ez a *senatus consultum* a más rabszolgájával viszonyt folytató szabad nőt szabadsága elvesztésével sújtja, amennyiben a rabszolga urának háromszori tiltakozása ellenére sem hagy fel tevékenységével.¹

¹ A téma irodalma bőséges. A teljesség igénye nélkül említhető William Warwick BUCKLAND: *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*. Cambridge, Cambridge University Press, 1908. 401. ssk.; Gaston MAY: L'activité juridique de l'empereur Claude. *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, XXXVI. (1936) 213–254.; Türkan RADO: Le senatus consultum Claudianum. *Ann. Fac. Droit d'Istanbul*, III. (1954) 44–55.; H. R. HOETNIK: Autour du « Sénatus-Consulte Claudien ». In: N. N. (szerk.): *Droits de l'antiquité et sociologie juridique. Mélanges Lévy-Bruhl*. Paris, Sirey, 1959. 153–162.; P. R. C. WEAVER: Gaius i. 84 and the S.C. Claudianum. *The Classical Review*, XIV. (1964) 137–139.; John CROOK: Gaius, Institutes, I. 84–86. *The Classical Review*, XVII. (1967) 7–8.; Edoardo VOLTERRA: Senatus consulta. In: Antonio AZARA (szerk.): *Novissimo Digesto Italiano*. XVI., 1969. 1047–1078.; Olivia ROBINSON: Slaves and the Criminal Law. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, XCVIII. (1981) 213–254.; Jean GAUDEMET: Esclavage et Dépendance dans l'Antiquité. Bilan et Perspectives. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, CXIX. (1982) 119–156.; R. J. A. TALBERT: *The Senate of Imperial Rome*. Princeton, 1984. 431–459.; Bernardo ALBANESE: Apunti sul Senatoconsulto Claudiano. In: Matteo MARRONE (szerk.): *Scritti giuridici vol. I*. Palermo–Torino, Palumbo Giappichelli, 1991. 29–39.; Jacques-Henri MICHEL: Du neuf sur Gaius? *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XXXVIII. (1991) 176–217.; Judith EVANS-GRUBBS: „Marriage More Shameful than Adultery”. Slave – Mistress Relationships, „Mixed Marriages”. *Phoenix*, XLVII. (1993) különösen 128., és 136–137.; Elisabeth HERRMANN-OTTO: *Ex ancilla natus. Untersuchungen zu den „hausgeborenen” Sklaven und Sklavinnen im Westen des Römischen Kaiserreiches*. Stuttgart, Steiner, 1994. különösen 29., és több más helyen; A. J. Boudewijn SIRKS: Ad senatus consultum Claudianum. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, CXI. (1994) 436–437.; Michael MUNZINGER:

A SC tartalmára vonatkozó elsődleges források között jelentős helyet foglalnak el az *auctoroktól* származó szövegek; ezek között Tacitus és Suetonius tudósításait kell feltétlenül megemlíteni. Az *auctor*-források mellet több jogi forrás is foglalkozik a *SC Claudianum* tartalmával. A klasszikusok közül Gaius institúcióinak szövegeit, Ulpianus *Epitomae-jének* egy fragmentumát, illetve Paulus *Sententiarum libri* című munkájában olvasható titulust lehet figyelembe venni.² A posztklasszikus tudósítások közül kiemelkednek a Codex Theodosianusban, a Codex Iustinianusban, és az Institúciókban³ található szövegek.⁴

2. A források áttekintése

A nem jogi források körében Tacitus a *senatus consultum* tartalmának leírása, Suetonius pedig inkább a szabályozás hátterének bemutatása miatt érdekes.

A tacitusi tudósítás szerint a rabszolgákkal kapcsolatot létesítő nőket meg kell büntetni: a *senato*rok úgy határoztak, hogy ha egy nő a rabszolga urának tudta nélkül

Vincula deterrimae condicionis. Die rechtliche Stellung der spätantiken Kolonen im Spannungsfeld zwischen Sklaverei und Freiheit. München, 1998. 49–87.; Alfredina STORCHI MARINO: Restaurazione dei mores e controllo della mobilità sociale a Roma nel I secolo d.C. Il *senatusconsultum Claudianum* „de poena feminarum quae servis coniugerentur”. In: Francesca REDUZZI MEROLA – Alfredina STORCHI MARINO (szerk.): *Femmes–Esclaves. Modèles d’interprétation anthropologique, économique, juridique. Atti del XXI colloquio internazionale GIREA. Lacco Ameni, Schia 27–29 ottobre 1994.* Napoli, 1999. 391–426.; Hans WIELING: *Die Begründung des Sklavenstatus nach ius gentium und ius civile.* [Corpus der römischen Rechtsquellen zur antiken Sklaverei. Forschungen zur antiken Sklaverei, Beiheft 1.] Stuttgart, Steiner, 1999. 20 ssq.; Carla MASI DORIA: In margine a PS. 2.21a.11. In: Maria ZABŁOCKA (szerk.): *Au-delà des frontières. Mélanges W. Wolodkiewicz I.* Varsovie, 2000. 507–519.; A. J. Boudewijn SIRKS: Der Zweck der *Senatus Consultum Claudianum* von 52 n. Ch. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, CXXII. (2005) 138–149.; Pierangelo BUONGIORNO: *Senatus consulta Claudianis temporibus facta.* Collana della Facoltà di Giurisprudenza, Università del Salento; N.S. 22. Napoli, Ed. Scientifiche Italiane, 2010. 310–325.; Elisabeth HERRMANN-OTTO: *Sklaverei und Freilassung in der griechisch-römischen Welt.* Darmstadt, Wiss. Buchges., 2017. 2. Aufl. 226. sk. A *SC Claudianum* posztklasszikus története kapcsán jelentős: Kyle HARPER: The *SC Claudianum* in the Codex Theodosianus: Social History and Legal Texts. *The Classical Quarterly*, LX. (2010) 610–638.; Marco MELLUSO: *La schiavitù nell’età giustiniana. Disciplina giuridica e rilevanza sociale.* Besançon, Institut des Sciences et Techniques de l’Antiquité, 2000. 47–59.; Judith EVANS-GRUBBS: Not the Marrying Kind. Exclusion, Gender, and Social Status in Late Roman Marriage Law. In: Sylvie JOYE – Christina LA ROCCA – Stéphane GIOANNI (szerk.): *La construction sociale du sujet exclu (IVe–IXe siècle). Discours, lieux et individus.* Turnhout, Brepols Publisher, 2019. 257. Az egyházatyák megközelítésével kapcsolatban ld. Amparo PEDREGAL: *Nonnullae se libere et servis suis conferunt..., servili amore bacchata(e). Uniones entre mujeres libres y esclavos, y el orden del reino de los cielos.* In: Marcelo CAMPAGNO – Julián GÁLLEGO – Carlos García MAC GAW (szerk.): *Rapports de subordination personnelle et pouvoir politique dans la Méditerranée antique et au-delà.* Buenos Aires, du 31 août au 2 septembre 2011. *Actes du XXXIVe Colloque International du GIREA. III Coloquio Internacional del PEFSCA.* Besançon, 2013. 337–353.

² Vö. Gai. 1, 84; 1, 91 és 160; Ulp. 11, 11; Paul. 2, 21a, 1–18.

³ Ld. különösen C. Th. 4, 12, 1–7; C. 6, 59, 9 és C. 7, 16, 3, valamint C. 7, 24, 1; Inst. 3, 12, 1 Ehhez még ld. HERRMANN-OTTO (1994) i. m. 31–32.; MELLUSO i. m. 49–59.; HARPER i. m. 617–637.; PEDREGAL i. m. 343–344.

⁴ WIELING i. m. 22.

viszonyt folytat a rabszolgával, maga is váljon rabszolgává. Ha a rabszolga ura beleegyezett a viszony fenntartásába, akkor a nőt *pro libertis* kell tekinteni.⁵

A senatus határozatát Vespasianus császárhoz kötő Suetonius azt hangsúlyozza, hogy a szabados kicsapongás meglehetősen elterjedté vált Rómában, és ennek következtében fogadtak el egy olyan tartalmú szabályt, hogy bármely nő, aki más rabszolgájával létesít kapcsolatot, maga is váljon rabszolgává.⁶

A Tacitus-szöveg láthatóan nem jogi szempontú tudósítás: a szerző terminológia-használatából jól látszik, hogy a célja nem az volt, hogy jogi szempontból kifogástalan leírást adjon. A szöveg általában a nőkre kiszabandó büntetéséről beszél (*poena feminarum*), vagyis nem csupán a szabad nőkhöz köti a SC szabályait. Ugyanakkor a rabszolga urának beleegyezése esetére azt mondja, hogy a nő *pro libertis* tekintendő, azaz úgy, mintha *libertina* lenne. A jogi források alapján azt tudjuk, hogy ebben az esetben az úr beleegyezésének következményeként a nő szabad maradt.⁷ A szabadok Gaius felosztása szerint szabadon születettek vagy felszabadítottak lehettek.⁸

A Suetonius által adott beszámoló a szabályozás datálásáról egészen bizonyosan téves. A szekundér irodalomban előkelő helyen szerepel a SC datálásával összefüggő polémia: a primér források alapján egyesek Kr.u. 52-re, míg mások Kr.u. 54-re teszik a SC keletkezésének idejét.⁹ Az eltérő vélemények között aligha van lehetőség végérvényesen igazságot tenni, és kérdésként merülhet fel egyáltalán ennek szükségessége is. A konkrét dátum körüli véleménykülönbség ellenére annyi bizonyosan látszik, hogy a Kr.u. I. század derekára, Claudius császár uralkodásának idejére tehető a SC keletkezése.

Suetonius a beszámolójában *libidóról* és *luxuriáról* tesz említést, amelyek a *senatus consultum* megalkotásának alapjául szolgáló vezérmotívumok voltak. Adódik a következtetés, hogy a *senatus consultum* célja általánosságban a római erkölcs hanyatlásának megállítása, konkrétan pedig a nemi erkölcs védelme lehetett. Ilyen tartalmú tudósításokkal másutt a forrásokban nem lehet találkozni. A másodlagos irodalomban inkább az a nézet terjedt el, amely a szabályozás hátterében a rabszolga urának érdekvédelmét látja.¹⁰ Az angol nyelvű szakirodalomban jelenik meg az a felismerés, hogy a köztársaság korában ilyen, vagy ehhez hasonló tartalmú szabályozással nem találkozunk, jöllehet a jelenség valószínűleg ebben az időben is felmerült. Ebből levonható az a

⁵ Tac. Ann. 12, 53: *Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur.*

⁶ Suet. Vesp. 11: „*Libido atque luxuria coercente nullo invaluerant; auctor senatus fuit decernendi, ut quae se alieno servo iunxisset, ancilla haberetur [...].*”

⁷ Vö. Gai. 1, 84; Inst. 3, 12, 1.

⁸ Ld. Gai. 1, 10: *Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini.*

⁹ Kr.u. 52-re datálja Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Darmstadt, Wiss. Buchges., 1899. 854.; BUCKLAND i. m. 401. és 412.; HOETNIK i. m. 153.; WEAVER i. m. 138.; CROOK i. m. 7.; HERRMANN-OTTO (1994) i. m. 29.; HERRMANN-OTTO (2017) i. m. 226.; Kr.u. 54-et állapít meg egyebek között Max KASER: *Das römische Privatrecht*. Bd. 1. [Handbuch der Altertumswissenschaft] München, C. H. Beck, 1971. 289.; WIELING i. m. 20. Albanese, Robinson nem foglalkoznak a datálási kérdésekkel; vö. ALBANESE i. m. 29–39.; ROBINSON i. m. 242. és 245.

¹⁰ Vö. részletesen WIELING i. m. 20.; HERRMANN-OTTO (2017) i. m. 226.

következtetés, hogy a *SC Claudianum* meghozatalának háttérében nem erkölcsvédelmi okokat kell keresni, sokkal inkább lehetett jelentős a szabályozás háttérének szempontjából a császári rabszolgák kiemelt helyzete. Mint írják, a császári rabszolgák előmeneteli lehetőségeire figyelemmel, egy szabad nőnek csábító lehetőséget jelenthetett egy ilyen kapcsolat, még akkor is, ha az együttélésből tényleges házasság csak a rabszolga felszabadítását követően lehetett.¹¹ A bemutatott elgondolás önmagában ugyan logikus, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni a tény, hogy a *SC Claudianumot* jellemzően úgy említik mind a források, mind a másodlagos szakirodalom, mint a büntetésből való rabszolgává válás egyik esetét.¹² Márpedig ha a rabszolgával viszonyt folytató szabad nő a rabszolga urának rabszolgája lesz, akkor ennek következtében ő is részese lesz a *familia Caesaris*nak, ezt pedig aligha lehetne büntetésként értékelni. Ugyanígy nem elhanyagolható szempont a császári rabszolgák előmeneteli lehetőségeire történő utalás is, amely szintén gyengíti az érvelést.

A jogi források köréből elsőként Gaius Intitúcióinak több fragmentumát citálhatjuk. A *SC Claudianum* első előfordulási helyén a jogász részletesen foglalkozik a szabályozás tartalmával. Azt a helyzetet mutatja be, amikor egy római polgárnő idegen rabszolgával a rabszolga tulajdonosának beleegyezésével nemi kapcsolatot tart fenn. Ekkor a nő, ha a rabszolga urával kiegyezik (*pactio*), ennek folytán szabad marad. Ha azonban ebből a kapcsolatból rabszolga gyermek születik, akkor a gyermek rabszolga lesz.¹³

Példaként hozza fel a jogász a *SC Claudianumot* a *capitis deminutio* kapcsán is, megállapítva, hogy a más rabszolgatartók rabszolgáival, a rabszolgatartók beleegyezése nélkül viszonyt folytató nők a *SC Claudianum* rendelkezése értelmében ennek a rabszolgatartónak a rabszolgái lesznek.¹⁴ Egy tényállás-variációban Gaius abból indul ki, hogy egy várandós római polgárnő idegen rabszolgával, a rabszolga tulajdonosának akarata és figyelmeztetése ellenére kapcsolatot tartott fenn. A jogkövetkezményeket Gaius szétválasztja, attól függően, hogy azok a nőre, vagy a születendő gyermekre vonatkoznak. A nő a *SC Claudianum* szerint rabszolgánövét vált; a születendő gyermek jogállására ugyanakkor két megoldás képzelhető el. Ha a gyermek törvényes házasság-

¹¹ Vö. részletesen Paul R. C. WEAVER: *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*. Cambridge Univ. Press, 1972. 162–166.; EVANS-GRUBBS(1993) i. m. 128.

¹² Ehhez ld. Tac. Ann. 12, 53: „*Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur [...]*”; ezzel egyezően pl. PEDREGAL i. m. 343.

¹³ Vö. Gai. 1, 84. Gaius maga idézi Hadrianus könnyítő szabályozását, aki méltatlannak és a jog szellemével ellentétesnek gondolta ezt a szabályozást, ekként visszaállította a *ius gentium* szabályát: ha maga a nő szabad marad, akkor a születendő gyermeke is szabadnak szülessen. Ezzel a szöveggel a másodlagos irodalomban többen foglalkoztak; ld. pl. Joseph PLESCIA: *The Development of the Doctrine of Boni Mores in Roman Law. Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XXXIV. (1987) 297. és 302.; MICHEL i. m. 190., valamint 214.; GAUDEMET i. m. 138.

¹⁴ Ld. Gai. 1, 160. Vele egyezően ld. Ulp. 11, 11: *Maxima capitis deminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur, veluti cum incensus aliquis venierit, aut quod mulier alieno servo se iunxerit denuntiante domino et ancilla facta fuerit ex senatus consulto Claudiano*. A szöveghez legújabban ld. Martin AVENARIUS: *Der pseudo-ulpianische liber singularis regularum. Entstehung, Eigenart und Überlieferung einer hochklassischen Juristenschrift. Analyse, Neuedition und deutsche Übersetzung*. Göttingen, Wallstein, 2005. 306., aki kiemeli, hogy a „*deminutio*” helyén a vatikáni kéziratban „*diminutio*” szerepel.

ban fogant, akkor római polgárként fog születni. Ha házasságon kívül fogant, akkor annak a rabszolgájaként születik a gyermek, akinek az ő anyja rabszolgája lett.¹⁵

Iustinianus Intitúcióiban a *SC Claudianum* mint a maga korához méltatlan szabályozás jelenik meg, amelyet a császár éppen ezért hatályon kívül is helyezett (*a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus*). A *senatus consultum* középpontjában Iustinianusnál a rabszolgává váló nő vagyonvesztése áll, amelyet nyomorúságos egyetemes szerzőmódként jellemez a szöveg (*miserabilis per universitatem adquisitio*).¹⁶ Az Intitúciók szövege az eltörlés tényéről mindössze tudósít; a *senatus consultum* eltörléséről szóló tényleges rendelet szövege a Codex Iustinianusban szerepel.¹⁷

A *SC Claudianum* kérdésében Paulus szövegei a leginkább informatívak: többféle tényállásvariációt tartalmaznak, a *denuntiatio* mint intézmény kidolgozott formában itt jelenik meg, továbbá a rabszolga és a szabad nő jogi helyzetére figyelemmel is számos tényállás-variációt vonultat fel.¹⁸

Paul. 2, 21a, 1

Si mulier ingenua civisque Romana vel Latina alieno se servo coniunxerit, si quidem invito et denuntiante domino in eodem contubernio perseveraverit, efficitur ancilla.

A *sedes materiae* szempontjából a legelső fragmentumnak kell nagyobb figyelmet szentelni: ha egy szabadon született római, vagy latin nő idegen rabszolgával tart fenn viszonyt, és azt az úr akarata és felszólítása ellenére fenntartja, akkor a nő rabszolgává válik.¹⁹ Posztklasszikus változásként szerepel a paulusi tudósítás végén a *denuntiatio* kapcsán a háromszori tiltakozás előírása, valamint az a tény, hogy a szabadság elvesztése nem *eo ipso* következik be.²⁰

¹⁵ Gai. 1, 91.

¹⁶ Vö. Inst. 3, 12, 1. A szöveghez ld. még MELLUSO i. m. 148.; Charles PAZDERNIK: Libertas and „Mixed Marriages” in Late Antiquity. Law, Labor and Politics in Justinianic Reform Legislation. In: Dennis P. KEHOE – Thomas MCGINN (szerk.): *Ancient Law, Ancient Society*. University of Michigan Press, 2017. 176.

¹⁷ Vö. C. 7, 24, 1. Maga a szöveg két részből áll: az első fele vonatkozik a szabad nőre, és a *SC Claudianum* eltörlésére. A második rész már a rabszolgákat, illetve az *adscriptus*okat érinti. Ehhez ld. SIRKS (1994) i. m. 436–437.; MELLUSO i. m. 50–51.; PAZDERNIK i. m. 179. Érdekes, hogy mind az Intitúciók, mind a Codex szövegében kiemelt fontossággal bír a *naturalis libertas* kifejezés. Ennek fontossága ellenére ugyanakkor Iustinianus sem jutott el odáig, hogy a rabszolgaság általános eltörlését kimondja. Ezzel egyezően ld. MELLUSO i. m. 50., és különösen 131. sz. lábjegyzet.

¹⁸ Így különösen említhető a *filii familias*, illetve a *tutor* által eszközölt *denuntiatio* (Paul. 2, 21a, 2–5); a *libertina* által folytatott viszony (Paul. 2, 21a, 6–14); illetve a közös tulajdonban álló rabszolga kérdésköre (Paul. 2, 21a, 15–18). Ennek kapcsán a szakirodalomban ld. pl. ROBINSON i. m. 242.

¹⁹ Ld. ehhez még ROBINSON i. m. 245.

²⁰ Vö. Paul. 2, 21a, 17: „*Tribus denuntiationibus conventa etsi ex senatus consulto facta videatur ancilla [...]*”, azonban ennek eredetiségét Kaser kétségesnek véli. Ld. KASER i. m. 299., és különösen 39. sz. lábjegyzet.

3. A *SC Claudianum* mint „gender issue”?

A 2019-ben Edinburghban megrendezett SIHDA kongresszuson tartottam áttekintő előadást a szabályozásról.²¹ Akkor hangzott el a következő megjegyzés, amelyet egy kolléga az előadást követő diszkusszió során tett: „This was after all a gender issue”. Különösebben nem támasztotta alá az állítást, és a hozzászólása nem is ezzel volt kapcsolatos; a kijelentés, ha úgy tetszik, csak mintegy *obiter dictum* hangzott el. A reflexióm során annyiban kitértem erre az állításra, hogy megjegyezzem: annyi mélyrehatóbb elemzés nélkül is nagy biztonsággal állítható, hogy a rómaiak „gender-felfogása”, amennyiben lett volna nekik ilyen egyáltalán, nagyban eltért volna a mai, divatos megközelítéstől. Jóllehet a témával kapcsolatosan érezhető módon különböző álláspontokat képviseltünk, mégis akkor és ott napirendre tértünk a kérdés felett. Ezzel együtt a kolléga által tett megjegyzés hosszabb ideig motoszkált a fejemben. Kerestem szakirodalmi támpontokat ehhez az állításhoz, amely a nyilvánvaló és durva anakronizmus miatt egy kevésbé plauzibilis tételmondatnak tűnik.

A *SC Claudianum* szabályainak a források alapján álló, analitikus megközelítése szerint, amennyiben egy szabad nő más rabszolgájával folytatott nemi viszonyt, akkor a gyermek mindenképpen rabszolga lesz, a nő viszont csak akkor, ha a viszonyra a rabszolga urának akarata ellenére került sor.²² Abból, hogy a primér forrásokban milyen témák körében említik az egyes szerzők a *senatus consultumot*, biztosan következtethetünk arra nézve, hogy a rómaiak „minek gondolták” a *SC Claudianumot*. Tematikusan a rabszolgává válás egyik eseteként, a *capitis deminutio* példájaként, születendő gyermek státusát rendező alapelvként, és a nő vagyonszerzése miatti különleges szerzőmódként jelenik meg a szövegekben. Ehhez társítható még Suetonius rövid tudósítása, amely alapján a szabályozási cél a *libido* és a *luxuria* visszaszorítása volt. A primér források alapján tehát ezeket az információkat nyerhetjük a *SC Claudianumra* nézve. A szakirodalomban ugyanakkor már-már tantételként megfogalmazott állítás, hogy a szabadok és rabszolgák közötti viszony csak akkor volt tilos, ha szabad nő és rabszolga viszonya merült fel. Egy szabad férfi és rabszolganő közötti viszonyt nem büntettek, igaz pozitív joghatás sem kötődött hozzá.²³ Másként megfogalmazva, arról van szó, hogy a szabad nő által más rabszolgájával folytatott viszonyt büntették, a szabad férfi által más rabszolganőjével folytatott viszonyt ugyanakkor nem. A felismerés kétségkívül jelentős, azonban két szempontot máris meg kell jeleníteni. Az egyik szempont az, hogy a római jog a *ius civile* rendjén a *conubiumot*, és a házasságot (*nuptiae, matrimonium*) helyezte a középpontba.²⁴ A másik szempont ahhoz a megál-

²¹ Ld. János ERDŐDY: *SC Claudianum – Modern Questions, Ancient Answers?* LXXIIIe Session de la Société Internationale Fernand de Visscher pour l’Histoire des Droits de l’Antiquité, Edinburgh, 2019. szeptember 3–7.

²² Vö. KASER i. m. 289. Ld. a továbbiakban még Gai. 1, 91.

²³ Vö. EVANS-GRUBBS (1993) i. m. 126.

²⁴ Ehhez forrásszerűen ld. Ulp. 5, 3: *Conubium est uxoris iure ducendae facultas*. Mod. D. 23, 2, 1 (1 reg.): *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*. A *matrimonium* a *ius naturale* kapcsán jelenik meg; vö. Ulp. D. 1, 1, 1, 3 (1 inst.): „*Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium,*

lapításhoz kötődik, hogy a szabad férfi által más rabszolganőjével folytatott viszonyt nem büntették – tegyük hozzá: nem rendeltek mellé önálló büntetést olyan formában, mint a *SC Claudianum* esetében (szabadság- és vagyonesztés). A születendő gyermek rabszolga státusa nem önálló fejlemény, hiszen az összhangban van a Kr. e. I. század elejére datálható *lex Minicia* rendelkezéseivel.²⁵

Ezzel együtt is kétségtelenül jelentős a fentebb bemutatott felismerés, ugyanakkor nem zárható ki, hogy ez a tendencia is valamilyen módon összefüggésben állhat a római társadalom eredendően férfiközpontú berendezkedésével.²⁶

3.1. A *ius civile* rendje: hatalmi pozíciók és „intézmények”

A *ius civile* alapvetően hatalmi pozíciókról szól. Egy férfiközpontú társadalomban, ha az egyik szabad férfi egy másik szabad férfi rabszolganőjével folytat viszonyt, ott a *ius civile* keretei között a két férfi társadalmi és jogi szempontból egyenrangú felekként rendezhette a rabszolga feletti hatalom megsértésének ügyét. A rabszolga ura pl. kártérítést követelhetett, feltéve, hogy tudta bizonyítani, hogy a vagyonának értéke csökkent azért, mert a másik fél az ő hatalma alá tartozó rabszolganővel folytatott viszonyt. Mai fogalmaink szerint azt kellett bizonyítani, hogy bekövetkezett a kár, valamint meg kellett határozni annak összecszerűségét, és ki kellett mutassa a viszonyt folytató szabad férfi magatartása és a kár bekövetkezése közötti okozati kapcsolatot, tehát azt, hogy a viszony elmaradása esetén a kár nem következett volna be.

A *SC Claudianum* által szabályozott eset ehhez nagyon hasonló: arról van szó, hogy a szabad nő által a más rabszolgájával folytatott viszony sérti a rabszolga urának a rabszolga feletti hatalmát. Vagyis a hatalom megsértésének ténye fennáll, csak a szereplők változtak. Ezért az a fajta egyenrangúság, amely megvolt két férfi polgár közötti vitában, nem érvényesült maradéktalanul abban az esetben, ha az ügyben nő volt az egyik érintett fél. A nők ugyanis korukra tekintet nélkül mindig hatalom alatt álltak: vagy az apjuk, vagy a férjük hatalma érvényesült felettük. Ha apjuk már nem élt, és *manus* házasságot sem kötöttek, akkor gyámság alatt álltak. Gaius erre használja a *tutela* kifejezést, ami jogi terminusként valóban a gyámságot jelöli. A *tutela* jelentése azonban ennél jóval tágabb. Amit a szabad nő vonatkozásában az apa, vagy a férj tesz,

quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus [...]”. Vö. Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia, American Philosophical Society, 1953. s. v. „conubium”.

²⁵ A *lex Minicia* kérdéséhez ld. pl. Giovanni ROTONDI: *Leges publicae populi Romani*. Milano, Soc. Editrice Libreria, 1912. 338.; BERGER i. m. s. v. „Lex Minicia”; Richard BÖHM: Zur *lex Minicia* (Gaius, Inst. I, 77–78). *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abtheilung*, LXXXIV. (1967) 363–371.; David CHERRY: The Minician Law. Marriage and the Roman Citizenship. *Phoenix*, XLIV. (1990) 244–266.

²⁶ Ennek egyik jó példájáról olvashatunk a hazai szakirodalomban is; ld. PÉTER Orsolya: »Feminae improbissimae«. A nők közszereplésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban. *Miskolci Jogi Szemle*, III. (2008) 77–94., bőséges szakirodalommal.

az is *tutela*. Így nyeri el valódi értelmét az, amit Gaius a *tutela mulierum* kapcsán említ: *veteres voluerunt feminas [...] in tutela esse*.²⁷

Azt látjuk tehát, hogy a nők esetében a gyámrendelést *ex lege* előírták. Érdekes lehet itt párhuzamba állítani a *tutela mulierum* törvényi kötelezettségét és a *lex Laetoria* által a *minorok* számára biztosított többlétevédelmet.²⁸ Mindkét esetben adott volt a védelem *ex lege*: a nők esetében a *tutor* rendelése, a *minorok* vonatkozásában pedig az *actio poenalis* indításának a lehetősége, valamint a *curator* kinevezése. Mindkét esetben arról van szó, hogy a nők, a *minorok* ügyletkötésre képesek ugyan, mégis, a mindennapi élet tapasztalatai alapján célszerű, hasznos őket valamilyen, törvény által biztosított védelemben részesíteni azért, hogy a vagyonban bekövetkező károsodás elkerülhető legyen. A nők esetében ráadásul a gyám közreműködésére nem általánosságban volt szükség minden ügyletkötéshez, hanem csak azokban az esetekben, amelyek mai fogalmaink szerint a mindennapi élet szokásos mértékű ügyletein túlmutattak. Abban a tekintetben, hogy mi minősült a mindennapi életben szokásos mértékűnek, a társadalmi konszenzus volt irányadó. Következésképpen ez nem egy tisztán jogi kérdés volt, ebben a tekintetben a gyakorlatot a társadalmi közfelfogás alakította.

A gyámság kapcsán Gaius az idézett helyen hoz egy indokot is. Azt állítja, hogy a gyám rendelésére a nők esetében *propter animi levitatem* van szükség.²⁹ A szöveg folytatásában olvasható, hogy nem minden nő esetében érvényesült automatikusan a gyámrendelés, hiszen a Vesta szüzeket Gaius is³⁰ kivételként említi: „*Loquimur autem exceptis virginibus Vestalibus, quas etiam veteres in honorem sacerdotii liberas esse*

²⁷ Vö. Gai. 1, 144. Ehhez ld. még Pierluigi ZANNINI: *Studi sulla tutela mulierum. Vol. I. Profili funzionali. Memorie dell'Istituto Giuridico. Torino, Giappichelli, 1976. 35. skk.*; Olga E. TELLEGEN-COUPERUS: *Tutela mulierum, une institution rationnelle. Revue Historique de Droit Français et Étranger, LXXXIV. (2006) 425.*; PÉTER i. m. 78–81.

²⁸ A *lex Laetoria* körébe tartozó irodalom szintén igen bőséges. A nők gyámságával való összehasonlításhoz eligendő a következő, alapvető jelentőségű munkákra hivatkozni. Settimo DI SALVO: *Lex Laetoria. Minore età e crisi sociale tra il III e il II a. C.* [Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Camerino] Napoli, Jovene Editore, 1979.; Andreas WACKE: *Zum Rechtsschutz Minderjähriger Gegen Geschäftliche Übervorteilungen. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 48. (1980).*; Hans-Georg KNOTHE: *Die Geschäftsfähigkeit der Minderjährigen in geschichtlicher Entwicklung. Frankfurt–Bern, Peter Lang Verlag, 1983.*; Francesco MUSUMECI: *L'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Orfilio e Labeone.* In: Silvio ROMANO (szerk.): *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo. II.* Napoli, Jovene Editore, 1997. 39–58.; Francesco MUSUMECI: *Protezione pretoria dei minori di 25 anni e ius controversum in età imperiale.* [Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza, Università di Catania] Torino, Giappichelli, 2013.; Elisabeth Christine ROBRA: *Die Drittwirkung der Minderjährigenrestitution im klassischen römischen Recht.* Berlin, Duncker & Humblot, 2014.

²⁹ Gai. 1, 144.

³⁰ A hivatkozott Gaius-szövegen kívül jelentős még Gell. 1, 12, 9: „*Virgo autem Vestalis simul est capta atque in atrium Vestae deducta et pontificibus tradita est, eo statim tempore sine emancipatione ac sine capitis minutione e patris potestate exit et ius testamenti faciendi adipiscitur*”; Plut. Numa 10, 5: „*τιμὰς δὲ μεγάλας ἀπέδωκεν αὐταῖς, ὅν ἔστι καὶ τὸ διαθέσθαι ζῶντος ἐξεῖναι πατρὸς καὶ τᾶλλα πράττειν ἄνευ προστάτου διαγούσας, ὡσπερ αἱ τριπαίδες*”. Vö. ehhez a szöveghez Osvaldo SACCHI: *Il privilegio dell'esonazione dalla tutela per le vestali. Revue Internationale des Droits de l'Antiquité, L. (2003) 321–325.* Ld. még ZANNINI i. m. 173. Zannini egyébként vizsgálja a *tutela impuerum* és *mulierum* közötti lényegi különbséget; ld. ZANNINI i. m. 11–15.

voluerunt [...]” (Gai. 1, 145).³¹ Ha a rómaiak úgy kapcsolták volna össze a női mivoltot és a gyámrendelés szükségességét, hogy ezzel célzatosan hátrányos helyzetbe akarták volna hozni a nőket, akkor az idézett kivétel alapján arra a (hamis) következtetésre juthatnánk, hogy a *honor sacerdotis* (valamint Gellius és Plutarkhosz alapján a *ius liberorum* is) mintegy „felülírja” a női mivoltot. Márpedig a Vesta szűz, illetve a háromgyermekes *ingenua* és a négygyermekes *libertina* anyja is nő volt. Vagyis a törvényi rendelkezés egy társadalmi-gazdasági valóságra reagál; a közösségi tapasztalathoz társít egy szabályt és egy kivételt. A hivatkozott Plutarkhosz-szövegből is az látszik, hogy a kiváltságaikat a királytól (a hagyomány szerint Numa Pompiliustól) kapták. A Vesta szüzek esetében a citált *honor sacerdotis* kifejezésben a *honor* előtag mint hivatkozási alap nem azt a célt szolgálja, hogy adminisztratív úton kiemelve a Vesta szüzeket (akik nők) a nők közül, hanem meglátásunk szerint mindössze arra a tényre utal, hogy Vesta papnői isteni oltalom alatt állnak, ezért a társadalomban más helyet foglalnak el, mint a nem felszentelt nőtársaik.³² Ugyanez a helyzet azokkal a nőkkel kapcsolatban is, akik *iure liberorum* nem kellett, hogy gyámság alatt álljanak. Plutarkhosz is bizonytalan abban a tekintetben, hogy mi a szent tűz szüzekkel őriztetésének eredete: nem egyértelmű számára, hogy a tisztaság, romolhatatlanság („καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον”), avagy a pusztító természet („τὴν [...] οὐσίαν ἀκηράτους καὶ ἀμιάντους”) áll-e a törvény által bevezetett intézmény hátterében.³³

A forrásokban egyes helyeken találkozhatunk olyan esetekkel, amikor valamilyen állás, vagy tevékenység hagyományosan férfias jellegével indokolják azt, hogy nők számára az adott tevékenység miért nem volt elérhető.³⁴ Paulus alátámasztásként nem hivatkozik a *levitas animi*, illetve az *infirmitas sexus* bevett toposzaira, nem is tagadja, hogy a nők egyébként alkalmasak lennének a hivatalviselésre. Magyarázatként nála a *mos* jelenik meg.

Az előbb hivatkozott *levitas animi* kifejezés látszólag arra utal, hogy a nők feletti gyámság oka a nők könnyű természetében, akár könnyűvérűségében lenne keresendő. Ha ez így lenne, akkor érthető lenne a *SC Claudianum* kapcsán a „gender issue” jellegre tett megjegyzés is. Ezért szükséges a kifejezés eredetét, jelentéstörténetét és előfordulásait megvizsgálni.

³¹ A Gaius szöveghez általában ld. SACCHI i. m. 326–327.; a szöveg eredetiségének kérdéséhez ld. különösen ZANNINI i. m. 16. skk., irodalommal.

³² Ld. még ZANNINI i. m. 174.

³³ Vö. Plut. Numa 9, 5

³⁴ Ennek jó példája lehet a *SC Vellaeana*ról szóló Paulus-hely (Paul. D. 16, 1, 1 [30 ad ed.]), amelyben a jogász rámutat, hogy a *civilia officia* a nők számára *moribus* elérhetetlenek. Paulus azt hangsúlyozza, hogy *aequum* a nőket ilyen módon segíteni (*succurri*). Ehhez hasonló Ulpianus egy megállapítása is, azzal az eltéréssel, hogy ő a serdületlenekre is kiterjeszti mindezt (vö. Ulp. D. 50, 17, 2 [1 ad Sab.]). Ld. részletesen Suzanne DIXON: *Infirmitas Sexus. Womanly Weakness in Roman Law. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LII. (1984) 360.; Birgit FELDNER: *Zum Ausschluss der Frau vom römischen Officium. Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, XLVII. (2000) 382–383.; PÉTER i. m. 77–81.

3.2. A *levitas animi* és az *infirmitas sexus* – női természet?

A nők feletti gyámság kapcsán ismételten Gaiusra kell hivatkozni, aki az Intitúciókban kifejezett indokát is adja a gyámság fennállásának.

Gai. 1, 144

Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse.

A jogász a régiek előírására (*veteres voluerunt*) vezeti vissza annak szükségességét, hogy a nők életkoruktól függetlenül (*etiamsi perfectae aetatis sint*) gyámság alatt álljanak (ld. *in tutela esse*). Indokként az *animi levitas* szerepel a szövegben: a gyámrendelésre lelkük könnyűsége miatt kell, hogy sor kerüljön.

A nők feletti gyámság a forrásokban nem válik el a serdületlenek gyámságától, amíg azonban a serdületlenek feletti gyámság legfeljebb a gyámolt felserdüléséig tart, addig a nők feletti gyámság *perpetua*.³⁵ A serdületlenek feletti gyámság magyarázata a *naturalis ratió*ban rejlik.³⁶ A nők feletti gyámság indokaként jelenik meg a *levitas animi*, illetve az *infirmitas sexus*.³⁷

3.2.1. A *levitas animi*

A birtokos szerkezetben a *levitas* előtag *mobilitas*, illetve *inconstantia* jelentést vesz fel.³⁸ Ezekből a szinonimákból kiindulva a „léhaság”, „könnyelműség”, „állhatatlanság” kifejezések használatával jól adható vissza a *levitas* jelentése.³⁹

A szemantikai áttekintés eredményeként mindenképpen kiemelendő, hogy sem a *Totius Latinitatis Lexicon*, sem Finály Henrik szótára nem társítja a *levitas* fogalmát kifejezetten a női mivolthoz. A *Thesaurus Linguae Latinae defectus firmitatis*, ἄσθένεια,

³⁵ Vö. ZANNINI i. m. 12–13.

³⁶ Vö. Gai. 1, 189: „[...] *id naturali rationi conveniens est [...]*”. Egyezően ld. ZANNINI i. m. 31.; FELDNER i. m. 386.

³⁷ A *levitas animi* mint indok kapcsán fenntartásokkal ld. FELDNER i. m. 386. Gaius alapján (Gai. 1, 190) azt hangsúlyozza, hogy a *levitas animi* inkább csak hangzatos indok (*speciosa ratio*), ténylegesebb van.

³⁸ Ehhez ld. Egidio FORCELLINI – Jacopo FACCIOLATI: *Totius Latinitatis Lexicon*. Patavii, 1711. s. v. „levitas” II, 1. A *levitas* alapjelentéséhez ld. még Alfred ERNOUT – Antoine MEILLET: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Klincksieck, 1951 s. v. „*lëvis*”.

³⁹ Vö. FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. s. vv. „*levitas*”, „*mobilitas*”, „*inconstantia*”. Utóbbiak ingatagságot, illetve következtelenséget jelentenek Finály értelmezésében. Egyezően ld. Peter G. W. GLARE (szerk): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968. s. h. vv., különösen pedig „*levitas*”. Ugyanígy egyezően ld. Hermann Gottlieb HEUMANN – Emil SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Verlag Gustav von Fischer, 1907. s. v. „levitas”. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az egyedüli jelentésként adott „Leichtsinn” kifejezés egybevág ugyan a többi szótár megközelítésével, de egyszerűsítő is.

illetve *imbecillitas* jelentést tulajdonít a kifejezésnek.⁴⁰ Ez a felfogás megfelel a primér forrásoknak is: a *levitas ablativus* alakja az életkorral összefüggésben jelenik meg egy Paulustól származó véleményben.⁴¹ A teljesség okán azt sem lehet szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Oxford Latin Dictionary ugyanakkor kifejezetten hivatkozik Gaiusnak arra a szövegére, amely a XII t.t. rekonstrukciójában is szerepel (Gai. 1, 144). Azonban ennek a Gaius-szövegnek az említése mellé szükségszerűen kívánkozik annak kiemelésre is, hogy Gaiusnál másutt ugyanígy előfordul ez a kifejezés (Gai. 1, 190), azonban a jogász ott kritikusan közelíti meg a kifejezés használatát. Erre a tényre a későbbiekben még egy alkalommal visszatérünk.

Érdemes tehát rögzíteni, hogy a *levitas* fogalma kapcsán a primér forrásokon alapuló szótárirodalomban nem a női nem merül fel elsődleges példaként (Totius Latinitatis Lexicon, Finály, Heumann–Seckel), illetve nem kizárólagos példaként kerül említésre (Oxford Latin Dictionary). Ezen túlmenően a szótárakból az is látszik, hogy Digesta hivatkozott szövege is a köznapi latinság szóhasználatát erősíti.

3.2.2. Az infirmitas sexus

A *levitas animi* mellett, tipikusan a női nem kapcsán jelenik meg az *infirmitas sexus* kifejezés.⁴² Ezzel összefüggésben arra érdemes rámutatni, hogy az *infirmitas*, illetve az ezzel gyakran együtt járó *imbecillitas* szemantikailag elsősorban fizikai gyengeséget jelölt.⁴³

Az *infirmitas sexus* kifejezést a szakirodalom Cicero *Pro Murena* beszédére, valamint Livius egy tudósítására vezeti vissza. Ezekben a szövegekben kifejezetten állítják a szerzők, hogy a egyfelől a régiek (*maiores*) vezették be a nők feletti gyámságot, másfelől pedig, hogy erre *propter infirmitatem consilii* volt szükség.⁴⁴

⁴⁰ Ld. ThLL s. v. „*infirmitas*”, ahol az *infirmitas sexus* I, A 1, b alatt jelenik meg, az *infirmitas mulierum* I, A 2, b alatt szerepel.

⁴¹ Ld. Paul. D. 4, 4, 24, 2 (1 sent.): *Scaevola noster aiebat, si quis iuvenili levitate ductus omiserit vel repudiaverit hereditatem vel bonorum possessionem, si quidem omnia in integro sint, omnimodo audiendus est: si vero iam distracta hereditate et negotiis finitis ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendus est: multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituendum esse.* Vö. MUSUMECI i. m. (2013) 48–49., és különösen a *iuvenili levitate ductus* kifejezés kapcsán 123., további forrásokkal. Ugyanígy ld. még HEUMANN–SECKEL i. m. s. v. „*levitas*”, ahol a Digestában található egyetlen forráshivatkozásként jelenik meg.

⁴² A *levitas animi* és az *infirmitas sexus* kifejezések irodalmából különösen az alábbi szerzők munkái citálандók: Siro SOLAZZI: *Infirmitas aetatis e infirmitas sexus.* *Archivio Giuridico*, CIV. (1930) 3–31.; Fritz SCHULZ: *Classical Roman law.* Oxford, Clarendon Press, 1951. 180–185.; ZANNINI i. m. különösen 44–47. és 60–65.; Joëlle BEAUCAMP: *Le vocabulaire de la faiblesse féminine dans les textes juridiques romains du IIIe au VIe siècle.* *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, LIV. (1976) 485–508.; DIXON i. m. 343–371.; PÉTER i. m. különösen 79., és a 8. sz. lábjegyzet.

⁴³ Ehhez adalékként jó példa lehet a *vis maior* leíró Gaius szöveg, amely szerint a *vis maior* kifejezés olyan jelenségeket, eseményeket jelöl, amelyeknek az emberi gyengeség nem képes ellenállni (Vö. Gai. D. 44, 7, 1, 4 [2 aur.]: „[...] *cui humana infirmitas resistere non potest* [...]”).

⁴⁴ Vö. Egyezően ld. DIXON i. m. 343.

Cic. Mur. 12, 27

„*Nam, cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnis propter infirmitatem consili maiores in tutorum potestate esse voluerunt [...]*”

Liv. 34, 2, 11

„*Maiores nostri nullam, ne privatam quidem rem agere feminas sine tutore auctore voluerunt, in manu esse parentium, fratrum, virorum [...]*”

Cicero az idézett szövegben arról értekezik, hogy a régiek számos kiváló törvényt hoztak (*cum permulta praeclare legibus essent constituta*), mégis az elmés jogászok ötletelése miatt (*iuris consultorum ingeniis*) ezeket kiforgatták és elferdítették (*corrupta ac depravata sunt*). Ennek példaként hozza a régiek (*maiores*) által hozott szabályt, amely szerint a nők belátásuk gyengesége (*infirmitas consilii*) miatt a gyám hatalma alatt (*in tutorum potestate*) kellett, hogy álljanak.⁴⁵

A Livius-szöveg megállapítása szerint a régiek (*maiores*) akarták úgy (*voluerunt*), hogy a nők még magánviszonyaikat (*privatam rem*) se rendezhessék a gyámjuk jóváhagyása (*sine tutore auctore*) nélkül; így szüleik, fivéreik vagy férjük hatalma alá (*in manu*)⁴⁶ tartoztak.⁴⁷

A szövegek első olvasatra valóban olyan hatást keltenek, mintha a nők élethosszig tartó gyámságát a valamire való képtelenségükkel hoznák összefüggésbe.⁴⁸ A klasszikus jogban Gaiusnál és Ulpianusnál találkozhatunk a női gyámság meggyökeresedett közhelyével: ezekben a szövegekben⁴⁹ a régre visszamenő gyakorlatról szóló, értékeléstől mentes tudósítást olvashatunk.⁵⁰

Maga az *infirmitas sexus* kifejezés a *tutela mulierum* jelentésének és tartalmának megváltozásával egyre inkább előtérbe került.⁵¹ A klasszikus szövegekből is kiténik, hogy az *infirmitas*, vagy a szintén gyakran használt *imbecillitas* a Kr. u. I. századra egy retorikai toposzként jelent meg, amely különösebb magyarázat nélkül utalt a női gyengeségre.⁵² A retorikai toposzt felhasználó szövegekben azonban a fizikai gyengeségre utalva használják ezeket a kifejezéseket.⁵³

⁴⁵ Különösen a *consilium* „belátás”, „okosság”, „felfogóképesség”, „értelem” jelentései kapcsán ld. FINÁLY i. m. s. h. v.; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.; nagyban-egészben egyezően HEUMANN–SECKEL i. m. s. h. v.

⁴⁶ Vö. FINÁLY i. m. s. v. „manus”.

⁴⁷ Ehhez a két szöveghez ld. még ZANNINI (1976) i. m. 19.

⁴⁸ Vö. DIXON i. m. 343. Meglátása szerint a Cicero szöveg ennek a legelső előfordulása.

⁴⁹ Ld. Gai. 1, 144; Ulp. 11, 1.

⁵⁰ Egyezően ld. ZANNINI i. m. 44.; DIXON i. m. 360.

⁵¹ Vö. ZANNINI i. m. 9.; DIXON i. m. 356.

⁵² Ehhez ld. a primér forrásokban pl. Valerius Maximusnál a *lex Oppia* kapcsán az *imbecillitas mentis* (Val. Max. 9, 1, 3); Quintilianusnál a *matrimoniummal* összefüggésben az *imbecillior sexus* (Quint. Decl. min. 368); vagy éppen Tacitusnál szintén az *imbecillitas sexus* (Tac. Ann. 3, 33).

⁵³ Vö. SCHULZ i. m. 182.; ZANNINI i. m. 65–66.; DIXON i. m. 356–357.

A kifejezés eredetileg fizikai gyengeségre utaló jelentése fokozatosan egy mindinkább elvont értelemmel bővült. A többnyire birtokos szerkezetekben megjelenő új jelentéstartalom egyes példákban jól rekonstruálható. Ilyen példa lehet az *infirmitas oculis* kifejezés Pliniusnál: a szemek gyengesége értelemszerűen utal azok romlására.⁵⁴ Ennek az új jelentésárnyalatnak azok a példái, mint mondjuk az *infirmitas animi* vagy *mentis*, nehezebben érthetőek. Az *infirmitas*, *imbecillitas*, illetve a *fragilitas* kifejezések önálló, *genitivus* nélküli jelentéstartalma még nehezebben rekonstruálható.⁵⁵

3.2.3. Infirmitas sexus a Digestában

Az *infirmitas sexus* (és ezzel párhuzamosan az *infirmitas aetatis*) kifejezésnek a forrásokban található előfordulásairól, ezek jelentéséről és a források értékeléséről a XX. század egyik kiváló nápolyi romanistája, Siro Solazzi tett közzé egy terjedelmes tanulmányt 1930-ban.⁵⁶ Ebben a munkájában részletesen vizsgálja a kifejezéseket tartalmazó forrásokat, elsősorban interpoláció-kritikai szempontból. Solazzi a vizsgált források túlnyomó többségénél – főleg Beseler nyomán – az interpoláció tényéből indul ki, eredményként arra jut, hogy az *infirmitas sexus* (és *aetatis*) kifejezések nem klasszikus eredetűek.⁵⁷ A Digesta vizsgált szövegeit párhuzamba állítja a Codex Iustinianus hasonló tárgyú rendeleteivel, és ebből az összevetésből is arra jut, hogy az említett kifejezések posztklasszikus glosszémának tekintendők.⁵⁸ Ugyanígy Gaius és Ulpianus szövegeit is egyaránt posztklasszikus szövegmódosítások eredményének ítéli.⁵⁹

Joëlle Beaucamp 1976-ban a *Revue historique de droit français et étranger* hasábjain⁶⁰ szentelt hosszabb tanulmányt az *infirmitas*, *imbecillitas*, *fragilitas* kifejezések jelentéseinek, külön kitérve a Novellae által használt fordulatra is.⁶¹ Solazzi véleményétől eltérően arra a következtetésre jutott, hogy az *infirmitas sexus* kifejezés a Kr. u. III. századi jogászok számára nem volt ismeretlen, ugyanakkor a kifejezésekhez fokozatosan egyre negatívabb jelentéstartalom társult. Ezzel a szóhasználatlaltal igyekeztek alátámasztani azt a tapasztalatot, hogy a nőket a mindennapi élet bizonyos területeiről kizárták.⁶² Az *infirmitas sexus* előfordulásai mellett Beaucamp feltárja az

⁵⁴ Vö. Plin. Ep. 7, 21: „Pareo, collega carissime, et infirmitati oculorum ut iubes consulo.” Ehhez ld. DIXON i. m. 357.

⁵⁵ Ld. DIXON i. m. uo.

⁵⁶ Vö. SOLAZZI i. m. 3–31. (= Siro SOLAZZI: *Infirmitas aetatis e infirmitas sexus*. In: N. N. (szerk.): *Scritti di diritto romano III*. Napoli, Jovene, 1960. 358–377.)

⁵⁷ Egyezően ld. DIXON i. m. 358. Solazzi munkáját értő módon, ám roppant kritikus hangvétellel elemzi ZANNINI i. m. *passim*, és különösen 39., vagy 47.

⁵⁸ Ld. pl. SOLAZZI i. m. 18., illetve 26., 28.

⁵⁹ SOLAZZI i. m. 29–31.

⁶⁰ BEAUCAMP i. m. 485–508.

⁶¹ Vö. BEAUCAMP i. m. 486.

⁶² Ld. BEAUCAMP i. m. 499. és 503–504.; DIXON i. m. 358. Beaucamp elemzéséből három Digesta-szöveget lehet leginkább érdemes kiemelni. Neratius egy véleményében (Ner. D. 27, 10, 9 [1 membr.]) bemutat egy olyan esetet, amikor a vagyon kezelésével megbízott *curator* örököse *propter sexus vel propter aetatis infirmitatem* nem tud eljárni. Ehhez hasonlóan szintén akadályt jelenthet az eredeti *curator*

infirmitas feminarum, az *imbecillitas sexus*, valamint a *fragilitas* elfordulásait is. A női *intercessio* és a *SC Velleaeanum* kapcsán Ulpianus egyik szövegét elemzi részletesebben (Ulp. D. 16, 1, 2, 3 [29 ad ed.]). A szövegben az *infirmitas* ebben a szövegben a *calliditas* kontrapozíciójaként jelenik meg: azt mondja a jogász, hogy a nőket éppen nem a *calliditas*, hanem az *infirmitas* miatt illeti védelem. A két fogalom nem egymás ellentétei, sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Ulpianus talán azért szerepelteti együtt a két fogalmat, hogy az *infirmitas* kifejezés jobban érthető legyen.⁶³ Az *imbecillitas sexus* egy helyen jelenik meg a Digestában (Ulp. D. 16, 1, 2, 2 [29 ad ed.]), valamint még egy helyen a Codex Iustinianusban (C. 5, 4, 23 pr.). A *fragilitas* kizárólag a poszt-klasszikus gyűjteményekben található meg (C. Th. 4, 14, 1, 2 = C. 7, 39, 3, 1a; C. 4, 29, 22 pr.; C. 5, 3, 20; C. 5, 13, 1, 15b; C. 8, 17, 12, 2.).⁶⁴

4. Következtetések a *levitas animi* kifejezés kapcsán

A szótárirodalomból megállapítható, hogy a primér szövegekben a *levitas (animi)* nem kötődik a női mivolthoz (Totius Latinitatis Lexicon, Finály, Heumann–Seckel), illetve nem kizárólagosan a női nem kapcsán jelenik meg (Oxford Latin Dictionary). Vagyis a szótárak alapján rekonstruálható szóhasználat azt az állítást alapozza meg, hogy a nőkre vonatkozó szabályozások hátterében nem volt semmilyen „gender issue”. Kérdés, hogy lehetett-e ilyen egyáltalán?

A nők római jogi megítélése a fentiek alapján nem választható el a nők feletti, élet-hosszig fennálló gyámság intézményétől. Ennek eredeti célja minden bizonnyal a családi vagyoni tartása volt, és csupán később öltött olyan jelleget, amely már egy védelmi funkciót is előtérbe helyez. A serdületlenek gyámsága kapcsán a főként a köz-társaság végére datálható primer források egyértelműen ezt a védelmi funkciót állítják a középpontba.⁶⁵ Mindezek alapján érthető, hogy a Digestában Paulus által ránk ha-

és az örökös közötti *dignitas*-beli különbség. A szövegben használt fordulat jól illeszkedik a Gaius és Ulpianus szövegeiben már látott közhely-gyűjteménybe. Vö. BEUCAMP i. m. 493–494. Egy másik helyen Paulus a jog- és ténybeli tévedésre vonatkozó regula kapcsán vizsgálja a jogelv konkrét alkalmazását (Paul. D. 22, 6, 9 pr. [de i. et f. ign.]). A jogbeli tévedés megengedhetőségét a *minorok* és a nők körében, bizonyos esetekben elfogadhatónak tartja; utóbbi esetben a *propter sexus infirmitatem* kifejezés szerepel magyarázatoként. Ehhez ld. BEUCAMP i. m. 496. A *SC Turpillianum* alkalmazásáról szóló Marcianus-textus (Marc. D. 48, 16, 1, 10 [1 ad SC Turpill.]) azt mutatja be, hogy milyen esetekben van, illetve nincs helye vádat előterjeszteni valaki ellen. Az utóbbi esetkörben említésre kerülő egyik példa, amikor a vádemelésre *propter sexus infirmitatem*, *propter status turpitudinem*, illetve [*propter*] *temporis finem* nem kerülhet sor. Ld. BEUCAMP i. m. 494–495. Ezekhez a szövegekhez ld. még ZANNINI i. m. 46., és 4. sz. lábjegyzet.

⁶³ Vö. BEUCAMP i. m. 491.

⁶⁴ Vö. BEUCAMP i. m. 486.

⁶⁵ Ld. Gellius Noct. Att. 5, 13, 2, 5: „[...] defendi pupillos quam clientem non fallere [...]”. Hasonlóan, Cicero a *De officiis* című munkájában a *res publicá*hoz hasonlítja a gyám feladatait és tevékenységét (vö. Cic. off. 1, 25, 85).

gyományozott, eredetileg Servius Sulpicius nevéhez köthető definíció is ezt a védelmi funkciót domborítja ki (vö. Paul. D. 26, 1, 1).⁶⁶

Arra Zlinszky János mutatott rá, hogy az ősi rómaiak több tükrözött fogalmat használtak. Ilyenkor párhuzamosan két, némelykor három kifejezést jelölt egy fogalmat (tulajdon, lopás, pénz, de ugyanígy a házasság is). Máskor a többes fogalomhasználat eredményeként a későbbiekben két párhuzamos intézmény alakul ki anélkül, hogy a kettős eredetével bárki tisztában lenne; ennek tipikus példája a *tutela* és a *cura*.⁶⁷ A cél eredetileg a *paterfamilias* általi gondoskodás pótlása lehetett, valamint annak biztosítása, hogy a családi vagyont ne darabolják fel. A XII t.t. öröklési szabályai ezt nagyon jól mutatják.⁶⁸ Hasonlóan jól mutatja a családi vagyon egyben tartására irányuló törekvést az a szabály, amely szerint a nő gyámja egészen Claudius császár uralkodásáig az *agnatió*ból kellett, hogy kikerüljön.⁶⁹ Ez a tény, valamint a *cura* és a *tutela* nyelvi háttér⁷⁰ talán engednek arra következtetni, hogy eredetileg az apai gondoskodás pótlásánál nem az volt az elhatárolás alapja, hogy serdületlenek vagy nők számára biztosították-e azt. Az alapeset talán a *tutela impuberum* lehetett; a serdületlenek és a nők gyámsága közötti egyik jelentős különbséget az mutatja, hogy amíg a csalárd gyám ellen a serdületlent megillette az egészen a XII t.t. idejére visszavezethető *actio de rationibus distrahendis*, addig a nők esetében ez a jogsegély nem volt elérhető.⁷¹ Ezt a különbséget Gaius azzal indokolja, hogy a nők esetében a gyámság pusztán formalitás volt.

A XII t.t. alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a gyámság eredete az ősi öröklési viszonyokkal (is) összefüggésben állhat. Az örökhagyó halála után a családi vagyon elsősorban a *sui heredes* között került felosztásra.⁷² Ebbe a körbe az örökhagyó serdületlen gyermekei (nemüktől függetlenül!), és megözvegyült *manusos* felesége is beletartozott. Azonban a serdületlenség idejére, illetve nők esetén folyamatosan gyámság állt fenn.⁷³

Ami kifejezetten a nők feletti gyámságot illeti, a posztklasszikus időkre lassan feladásba ment az intézmény; a Codex Theodosianus, illetve a Iustinianusi kodifikáció

⁶⁶ Ld. Paul. D. 26, 1, 1 (38 ad ed.): [pr] *Tutela est, ut servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa. [1] Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, exque re ipsa nomen ceperunt: itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur. [2] Mutus tutor dari non potest, quoniam auctoritatem praebere non potest. [3] Surdum non posse dari tutorem plerique et Pomponius libro sexagesimo nono ad edictum probant, quia non tantum loqui, sed et audire tutor debet.* Ehhez ZANNINI i. m. 50–51.; DIXON i. m. 350., illetve Uő. kritikusan 356.

⁶⁷ ZLINSZKY János: Állam és jog az ősi Rómában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 100–110., különösen pedig 106., irodalommal.

⁶⁸ Vö. XII t.t. 5,3 és 5,4; Gai. 2, 224; Pomp. D. 50, 16, 120 (5 ad Quint. Muc.); ld. még ZLINSZKY i. m. 195.

⁶⁹ Ehhez ld. Ulp. D. 26, 4, 1 pr. (14 ad Sab.); Gai. 1, 157 és 171; Ulp. 11, 8; DIXON i. m. 345. és 348.

⁷⁰ Vö. ERNOU–MEILLET s. vv. „cura”, „tutela”; Alois WALDE – Johann Baptist HOFMANN: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, 1910. s. vv. „cura”, „tutor”; ZLINSZKY i. m. 106.

⁷¹ Vö. Gai. 1, 191–192.; DIXON i. m. 349.

⁷² Ld. XII t.t. 5, 4.

⁷³ Ehhez ld. DIXON i. m. 345.; ZLINSZKY i. m. 195–197. A *tutela* tartalmához ld. DIXON i. m. 345–346., irodalommal.

könyvei nem tartalmazzák a *tutela mulierum* kifejezést.⁷⁴ A nők feletti hatalom okaként ismét visszanyúlhatunk Cicero *Pro Murena* beszédéből idézett szöveghez, amely Arisztotelész nézeteit tükrözi.

Arist. Pol. 1260a

ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὄλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν, τὸ δὲ θῆλυ ἔχει μὲν, ἀλλ' ἄκυρον, ὁ δὲ παῖς ἔχει μὲν, ἀλλ' ἀτελής.

Az idézett szöveg központi eleme a βουλευτικός áll, amelynek latin megfelelőjét, a *consiliumot* Cicerónál is megtalálhatjuk. Értelmet, felfogóképességet jelöl mindkét szó; Arisztotelész pedig a szolgák, a nők és a gyerekek között annak alapján tesz különbséget, hogy ez az értelem, vagy felfogóképesség a szolgáknál hiányzik, a nők esetében tökéletlen (ἄκυρος), a gyermekek esetében pedig fejletlen (ἀτελής). A görög ἄκυρος szó latin megfelelője az *infirmus*. Mindezek alapján látszik, hogy a szépíróknál és a jogászoknál az *infirmitasra* utalás arisztotelészi eredetre vezethető vissza. Vagyis a *levitas animi*, illetve az *infirmitas sexus* retorikai fordulatokként jelentek meg a közbeszédben. A Cicerónál, Gaiusnál, Ulpianusnál olvasható fordulatok egytől egyig indokolások: az ősi jogban kialakult női gyámság magyarázataként szerepelnek a préklasszikus és klasszikus szövegekben.⁷⁵ Schulz mutat rá arra, hogy a nők védelmének indokát eredetileg nem a női természetben kell keresni, hanem a társadalmi berendezkedésben.⁷⁶ Mivel kezdetben a családi vagyon egyben tartása fontos szempontja volt az ősi római öröklési szabályoknak, ezért az *agnatio* jelentőségének lassú változásával párhuzamosan alakult át a nők feletti gyámság is. Főként a köztársaság kor végére láthatjuk azt, hogy ugyan fennmaradtak még az ősi jogban gyökerező hagyományok, ugyanakkor az ősi társadalmi berendezkedés fokozatos átalakulása magával hozta egyes intézmények (így például a gyámság)⁷⁷ megváltozását is. Amint azt már fentebb láttuk, Gaius institúcióiban egyaránt fellelhető olyan szöveg, amely a nők gyámságát a *levitas animi* toposzára vezeti vissza (Gai. 1, 144), és olyan is, amelyben a jogász kifejti, hogy nincs nyomós ok a női gyámság alátámasztására, főleg nem az, hogy az intézményre *levitate animi* lett volna szükség (Gai. 1, 190).⁷⁸ Gaius ebben az utóbbi szövegben kifejezetten hangsúlyozza, hogy a teljes korú nők maguk intézik ügyeiket, és a gyámi *auctoritas*, amelyet sok esetben a *praetor* kényszerített ki, merő formalitás volt. Ami bizonyos vizont, hogy a nőket érintő vagyoni korlátozások a mindennapi élet szokásos mértékű ügyleteit meghaladó értékre vonatkoznak elsősorban.⁷⁹ Augustus idején a *ius trium liberorum*, *libertinák* esetében a *ius quator liberorum* kivételt jelentett a *tutela*

⁷⁴ TELLEGEN-COUPERUS i. m. 424.

⁷⁵ Egyezően ld. SCHULZ i. m. 181.; DIXON i. m. 352–353.

⁷⁶ Vö. SCHULZ i. m. 182–183. Lényegileg egyezően ld. még TELLEGEN-COUPERUS i. m. 434–435.

⁷⁷ Ld. DIXON i. m. 347–348.

⁷⁸ Ld. SCHULZ i. m. 182., aki utal a szöveg eredetiségével kapcsolatos kétségekre is. Hasonlóan ld. DIXON i. m. 352–353.

⁷⁹ Vö. Gai. 1, 190: „[...] mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur”. Egyezően ld. SCHULZ i. m. 182.; DIXON i. m. 346.

perpetua fennállásának kötelezettsége alól.⁸⁰ Van ráció Schulz érvelésében, amikor azt állítja, hogy ha az *infirmitas sexus* toposza valóban igaz lett volna, akkor a három, illetve a négy gyermekes anyák számára biztosított kedvezmény valójában hátrányba sodorta volna őket, mivel a törvényi rendelkezés ellenére az *infirmitas* továbbra is fennállt volna.⁸¹ Mindezek a megfontolások jól alátámasztják, hogy a női gyámság eredete az ősi római társadalmi berendezkedésben keresendő. Ebben a társadalmi berendezkedésben a férfiak és a nők más-más feladatokat láttak el a közösség fennmaradása és egyben tartása érdekében. Ezek az eltérő feladatok azt is eredményezték, hogy a férfiak és a nők eltérő szerepet tölthettek be a római társadalomban. Egyik sem volt több vagy kevesebb a másikinál, hanem funkcióik tekintetében tértek el egymástól, egyszersmind ki is egészítve egymást: a funkciók összessége adta a római társadalom működését. A társadalom összetételének változása, a külső körülmények alakulása vezetett oda, hogy ezek az ősi funkciók is háttérbe szorultak, helyettük a görög filozófiából kölcsönöznek egy gondolatmenetet a nők felfogóképességével összefüggésben. Ekkor jelennek meg a *levitas animi*, az *infirmitas sexus*, az *imbecillitas sexus* és a *fragilitas* kifejezések. A források azt mutatják, hogy a későbbi korokban ezek a kifejezések is jelentésbeli átalakuláson mentek keresztül.⁸² Annyi bizonyos, hogy a köztársaság kor végére a nők számára a közhivatalok nem voltak elérhetőek, az önálló ügyintézés viszont, még ha nem is korlátlanul, de lehetővé vált.⁸³ A Cicero által a *Pro Murena* beszédben kifejtett gondolatmenet⁸⁴ azért is különösen érdekes, mert éppen Cicero felesége, Terentia lehet az önállóan intézkedő nő példája;⁸⁵ erős lelkületét maga Cicero is elismerte.⁸⁶ Hasonlóképpen, az *infirmitas sexus* Tacitusnál látható megjelenése (Tac. Ann. 3, 33) Severus Caecina *senator* által a testület előtt elmondott túlfűtött beszédről szóló beszámoló. Lényege, hogy a provinciákat kormányzó férfiaknak meg kell tiltani, hogy feleségüket is magukkal vigyék; indokként az asszonyok által okozott megannyi problémát hozza fel, amelyeket beszédében hosszasan ki is fejt.⁸⁷ Ez a tacitusi beszámoló, vagy akár Livius tudósítása a *lex Oppia* eltörléséről, egyaránt mutatják, hogy a nők felfogásában is bekövetkeztek bizonyos változások. Ez azonban nem volt tendenciózus a társadalom egészére vetítve: nem minden nő akart így részesülni a hatalomból. Sokan voltak, akik továbbra is igényelték a segítő közreműködést ügyletkötéseik során, tanácsot kértek, konzultáltak. Vagyis a nők viszonyulása az őket alapvetően segíteni szándékozó gyám-

⁸⁰ Vö. Gai. 1, 145: „[...] tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea iure liberorum a tutela liberantur feminae”. Ld. még Plut. Num. 10, 5; Gell. 1, 12, 9; SACCHI i. m. 321. és 326.

⁸¹ SCHULZ i. m. 182.

⁸² Érdekes ennek kapcsán Dixon feltevése, amely szerint Solazzi interpolációra vonatkozó fejtegetéseinek is ezek a változások állhatnak a háttérben. Részletesen ld. DIXON i. m. 358.

⁸³ A női ügyletkötéshez részletesen ld. TELLEGEN-COUPERUS i. m. 426–434.

⁸⁴ Ha a beszéd egészét nézzük, akkor látható, hogy az érvelés lényegét tekintve annak kimutatására irányul, hogy az atyák szándéka eredetileg merőben eltérő volt attól, amivé Cicero korára változott ez az intézmény, éppen a jogászai praktikák jóvoltából. Részletesen ld. DIXON i. m. 343.

⁸⁵ Ehhez ld. Cic. Ad fam. 7, 21; TELLEGEN-COUPERUS i. m. 431–434.

⁸⁶ Vö. Cic. Ad fam. 14, 7: „Cohortarer vos, quo animo fortiore essetis, nisi vos fortiores cognossem quam quemquam virum”. Egyezően ld. SCHULZ i. m. 184.

⁸⁷ Egyezően ld. PÉTER i. m. 84., a jegyzetekben irodalommal.

sághoz egyéni volt. Az, hogy egy nő milyen mértékben hagyatkozott a gyámi közreműködésre, személyes döntés kérdése volt.⁸⁸

A nők feletti gyámság ősi indoka nagy valószínűséggel már nem állapítható meg. A köztársaságkor végéről fennmaradt tudósítások arisztotelészi hagyományra vezethetők vissza. A *levitas animi*, *infirmitas sexus*, és a többi hasonló kifejezés görög filozófiából történő átvétele az ősi társadalmi berendezkedéstől nagyban eltérő keretek között történt. Ahogy a nők feletti gyámság intézménye tovább változott, ezeknek a kifejezéseknek a jelentése is átalakult.

5. Összegzés: a *SC Claudianum* mint *gender issue*?

„Nach dem *SC Claudianum* [...] wird die Bürgerin versklavt, die mit einem Sklaven wider Willen seines Herrn trotz dessen (dreimaliger?) Warnung geschlechtlich verkehrt“.⁸⁹ Max Kasernek a „Das römische Privatrecht“ című munkájában megjelent egyetlen mondatos tartalmi összefoglalója jól jelzi, hogy a szakirodalom hogyan kezeli a *SC Claudianum* kérdését. A szekundér szerzők „rendszerint” a rabszolgává válás esetei közé sorolják ezt a *senatusi* határozatot. Már amennyiben van egyáltalán értelme a római intézményeket egyetlen, egységes rendszerbe foglalni, akkor látszik, hogy az nem merült fel lehetőségként, hogy a nők korlátozását lássák ebben a rendelkezésben.⁹⁰ Mindez persze még nem zárná ki azt, hogy valójában egy, a nőket korlátozó, diszkriminatív célzatú rendelkezésről legyen szó.

Azonban meglátásunk szerint a *levitas animi* és az *infirmitas sexus*, valamint ezekhez kapcsolódóan a nők feletti gyámság kérdéskörének legalább vázlatos áttekintéséből kirajzolódik a nők jogi megítélésének folyamatos változása. Ezek a változások a társadalom és a gazdaság változásaival párhuzamba állíthatók. A jogi szabályozás változásai a gazdasági viszonyok átalakulását és a társadalmi szerepek formálódását követték. Egyedül a *mores maiorum* mint referenciapont maradt érintetlen. Azok a változások, amelyek a nőkre vonatkozó jogi szabályokat érintették, meglátásunk szerint eleve nehezen értelmezhetővé teszik a „gender issue” kérdésének felvetését: hosszú évszázadok fejlődését látjuk Róma és a római jog történetében. Az idők során bekövetkezett változások, amelyek indokai nem is mindig rekonstruálhatók megfelelően, nehezen értelmezhetővé teszik bármilyen „gender issue”-ra való hivatkozást.

A római társadalomban a férfiak és a nők által betöltött szerepek eltérőek voltak attól, amiket ma tapasztalunk. Az egyes korszakokban a szokások alapján az ezekkel a szerepekkel kapcsolatos elvárások sem voltak azonosak a mai elvárásokkal. A rómaiak mindennapjaira, életviszonyaira az a leginkább szerencsés, ha a saját fogalmaikat használva igyekszünk gondolkodni. Máskülönbent olyat is számonkérünk az elődökön,

⁸⁸ Egyezően ld. TELLEGEN-COUPERUS i. m. 434.

⁸⁹ KASER i. m. 292.

⁹⁰ Elegendő csak az utóbbi évtizedből akár Péter Orsolyának, akár Birgit Feldnernek a nőket érintő korlátokról szóló munkáit említeni: a *SC Claudianum* kérdésével egyikük sem foglalkozott, holott az intézmény „szem előtt van”, a tankönyvek, kézikönyvek, lexikonok túlnyomó többsége legalább a Kasertől idézett módon említést tesz róla.

amely az ő korokban ismeretlen volt. A primér források sehol nem nyilatkoznak arról, hogy ez a nők korlátozását célzó szabályozás lett volna. Mi több, nem is igazán a szabályok elvi-elméleti háttere jelenik meg a tudósításokban, leszámítva Suetonius, más szempontból egyébként kritizált szövegét, amelyben *expressis verbis* megjelennek a *libido* és a *luxuria* szavak mint a szabályozás indokai. Tacitus nagyon röviden *poena feminarum* formájában utal a tartalomra, a jogászok pedig vagy a *capitis deminutio* példáját látják benne, vagy a születendő gyermek státusával összefüggő problémaként értékelik. Mondhatjuk persze, hogy az utókor sok szempontból okosabb az elődöknél, ám éppen a jogász az okosságban erényt is kell, hogy lásson, amely a jó döntés irányába terel. Az újszerű szemléletmód mindig frissítő, azonban a *SC Claudianum* esetében a maga egyszerűségében kijelentett „gender issue” a római jog viszonyai között bizonyosan anakronisztikus állítás. Ebből következik az, hogy értékelhető módon nem, vagy csak nehézségekkel lehet erről a kérdéstről érdemi vitát folytatni.

